

K některým myšlenkám V. I. Lenina o úloze a postavení sovětů

KAROL ONDRIS

Nesporným kladem každé doby, která je charakterizována silným politickým kvasem, je vyvolání řady nových otázek. Otázky jednou položené měly by být zodpovězeny, nemá-li se teorie marxismu-leninismu jako teorie revoluční, vyvíjející se, omezit na pouhou apologetiku, či dokonce samoučelnou polemiku pro polemiku, která sice dokáže protivníkovi všechny všední i smrtelné hříchy, ale na položenou otázku odpověď nedává.

Na položené otázky se hledá odpověď nutně u zdrojů vědecké teorie marxismu-leninismu, tj. u klasiků. Jejich výchozí teoretické pozice se konfrontují s praxí pozdějšího revolučního hnutí a teoretickým zobecněním praktických zkušeností. Zdá se přitom, že sílí tendence, která snad i pod vlivem jubilejních oslav V. I. Lenina obrací stále větší pozornost k jeho teoretickému odkazu. Je-li tato tendence skutečností, bude to jen odčinění opomenutí, k němuž došlo v posledních letech, kdy pod vlivem odhalení hrubých deformací způsobených komunistickému hnutí v důsledku kultu osobnosti se jaksi na dílo V. I. Lenina pozapomnělo. Jinak řečeno — s odsouzením kultu osobnosti a deformací leninismu se byt snad i nechtěně „vylila vanička i s dítětem“.

Jednou z mnoha položených otázek a otázek nezodpovězených, či zodpovězených jen částečně, je problém socialistické samosprávy. Problém zásadní teoretické povahy, v němž je zkoncentrována klíčová problematika socialistického státu a perspektiv jeho vývoje, ale právě proto i problém navýsost politický či aktuálně politický. Věda a politika se v této otázce dostávají jaksi do poloh nepřejících vzájemnému pochopení. Pravděpodobně pro nepřiliš uvážlivé forzírování samosprávy v jisté politické situaci v podmínkách, kdy namísto teoretického zkoumání problému nastoupilo praktickopolitické prosazování či popularizování nehotových, nedopracovaných závěrů, sledující v této konkrétní situaci nutně politické cíle.

Na druhé straně v polemickém zápalu proti výše uvedeným jevům, které koneckonců myšlenku socialistické samosprávy mohly jen zkompromitovat, se nejednou velmi jednostranně dospívá k negování nejen naší minulosti či minulé, tj. předlednové politiky jako celku, ale teoretických závěrů, obsažených zejména v Programu KSSS.

Praktickopolitické zřetele stejně jako zřetele teoretické mluví pro to,

aby se právě dílu V. I. Lenina a prvním zkušenostem nové revoluční moci, která vzešla z Velké říjnové socialistické revoluce, věnovala rozhodující pozornost. A to pozornost alespoň ve dvou základních rovinách — rovině teoretického zpracování koncepce sovětů a v rovině konfrontace této koncepce s praxí sovětské výstavby v prvních letech existence sovětské moci, tj. i tomu odpovídajících korektur teoretické koncepce podle shromažďovaných a zobecňovaných zkušeností v oblasti sovětské výstavby.

Pohled v těchto dvou rovinách je nezbytný z jednoho základního důvodu. Praxe nejen prověřovala teoretická východiska a závěry, ale přinášela i podněty v měnící se situaci — vnitřně i zahraničně politické — které nemohly neovlivnit původní představy, více či méně je měnit, ale vždy ve směru sledování cest k dosažení dlouhodobých, zásadních cílů revoluce. Marxisticko-leninská teorie jako teorie poznání dlouhodobých cílů není a nemůže být politikou realizována přímočaře, nemá-li se politika odcizit jednomu z nejvlastnějších úkolů — být zprostředkující a základní integrující silou společnosti, tj. nemá-li se politika ze síly sloužící rozvoji společnosti stát silou stojící nad společností.

1. K. MARX A B. ENGELS O USPOŘÁDÁNÍ PROLETÁŘSKÉ REVOLUČNÍ MOCI

Za základ teoretických úvah a koncepcí socialistické samosprávy slouží zpravidla Marxovy a Engelsovy kritické poznámky k návrhům Gothajského a Erfurtského programu. Poznámky psané ve velmi konkrétních souvislostech patří ovšem do širšího celku jejich názorů na dva základní problémy. Prvním z těchto problémů je vztah proletariátu k buržoaznímu státu a nahrazení tohoto státu „proletariátem zorganizovaným v panující třídu, tj. diktaturu proletariátu“. Druhým problémem jsou další osudy tohoto státu vzešlého z vítězné revoluce jako „státu již nikoli ve vlastním smyslu slova“.

Marxovy a Engelsovy názory jsou přitom namnoze velmi zajímavou syntézou teoretického přístupu s přístupem praktickopolitickým. Jinak řečeno — jejich pohled na problémy je pohledem ze dvou zorných úhlů. První zorný úhel bychom mohli s jistými výhradami označit jako úhel filosofickoteoretický, druhý pak jako pohled s převažujícími praktickopolitickými zřeteli. V podstatě to, co V. I. Lenin poznamenává k Marxovu vztahu k řešení otázky forem proletářské státní moci. Marx „... si tuto »novou« moc nevymýšlí...“, píše V. I. Lenin, „... ale zkoumá, jak ji samy revoluce »objevují«, ... jak k tomuto úkolu přistupuje samo dělnické hnutí, jak jej začíná řešit praxe“.

Bylo by nanejvýš nesprávné konstruovat z uvedeného nějaký rozpor mezi oběma pohledy na problémy forem a povahy proletářské moci. První praktický revoluční pokus, jakým bezesporu byla Komuna, spolu s rozmanitostí pohledů na její zkušenost i další vývoj v mezinárodním dělnickém hnutí nejenže nemohly neovlivnit, ale prohloubily původní teoretická

východiska a závěry. Nemohly rovněž nevnést do jejich závěrů ony zmíněné, byť ne přesně, výstižně řečeno praktickopolitické pohledy, když samo hnutí umožnilo konfrontaci původních teoretických závěrů s prvními praktickými zkušenostmi a tedy i prohloubení i konkrétnější formulování závěrů.

V této souvislosti nutno učinit ještě poznámku o chápání samosprávy Marxem a Engelsem a vztahu samosprávy k základnímu problému — k problému formy proletářské politické moci. Platí zde v mnohém to, co K. Marx napsal v souvislosti s Komunou. „Je obvyklým osudem nových dějinných výtvorů, že bývají mylně považovány za období zjevů starších, dokonce přežilých forem společenského života, jimž se poněkud podobají. Tak i tato nová Komuna, která láme moderní státní moc, byla považována za vzkříšení středověkých komun, které tu byly před onou státní mocí a tvořily její základnu. — Komunální zřízení bylo mylně považováno za pokus nahradit svazem drobných států, jak o něm snil Montesquieu a girondisté, onu jednotu velikých národů, která sice původně vznikla násilím, avšak přesto se dnes stala mocným činitelem společenské výroby. Antagonismus mezi Komunou a státní mocí byl omylem považován za přehnanou formu starého boje proti přílišné centralizaci.“¹⁾

Marxovy a Engelsovy výroky o „samosprávě“ či „místní samosprávě“ se nejednou dočkaly podobného výkladu anebo na straně druhé se o nich taktně mlčí jako o nějaké okrajové záležitosti, či ještě hůř — dává se jim zcela jiný význam, zastírající či negující původní smysl a význam „samosprávy“ v závěrech, k nimž dospěly na základě zkušeností Komuny.

S odstupem času by se dalo s jistými výhradami říci, že jednou z vnějších, formálních příčin komolenin i nepochopení jejich závěrů byl termín „samospráva“, jehož adekvátní význam lze pouze dedukovat z výroků Marxe a Engelse. Termín, který koneckonců ani u V. I. Lenina není nijak běžný. Právě opak je pravdou.

U Marxe a Engelse se s termínem „samospráva“ setkáváme jednak v negativním vymezení, jednak ve vymezení pozitivním. Z Marxových výroků snad nejvýrazněji obsah tohoto pojmu vyjadřují jeho slova v „Občanské válce ve Francii“, kde píše: „Už jen pouhá existence Komuny přinášela s sebou jako samozřejmost místní samosprávu, ale ne už jako protiváhu státní moci, která se nyní stává zbytečnou.“²⁾

Není nutné snad uvádět další citáty z výše citovaného díla „Občanská válka ve Francii“, aby bylo zcela jasné pojetí samosprávy v onom novém či netradičním smyslu, který nemá zcela nic společného s tím pojetím a praxí, jak je známe z buržoazní samosprávy. Místní samospráva nikoli jako protiváha státní moci, ale jako organická součást té „konečně nalezené formy proletářské moci“, v níž „Komuna se měla stát politickou

1) Marx—Engels, Vybrané spisy I, str. 542.

2) Marx—Engels, Vybrané spisy I, str. 542; citováno podle V. I. Lenina, Marxismus o státu, str. 129.

formou i nejmenší vsi...“ a jednota národa „...neměla být rozbita, nýbrž naopak organizována komunálním zřízením, měla se stát skutečností zničením oné státní moci, která se vydávala za ztělesnění této jednoty, ale chtěla být nezávislou a nadřízenou vůči národu, na jehož těle byla cizopasným nádorem.“³⁾

K dokreslení nutno uvést ještě Engelsova slova z dopisu Kautskému z 29. června 1891. „Tedy jednotná republika. — píše zde Engels — Ale nikoli ve smyslu nynější francouzské republiky, která není ničím jiným než r. 1798 založeným císařstvím bez císaře. Od roku 1792 do 1798 měl každý francouzský departement, každá obec úplnou samosprávu podle amerického vzoru, a to musíme mít i my. Jak má být zařízena samospráva a jak je možno se obejít bez byrokracie, to nám dokázala Amerika a první francouzská republika a ukazuje to dnes ještě Kanada, Austrálie a jiné anglické kolonie. A taková oblastní a obecní samospráva je mnohem svobodnější než např. švýcarský federalismus, kde je sice kanton velmi nezávislý na spolkovém státu, ale také na okrese a obci. Kantonální vlády jmenují okresní místodržitele a prefekty, což je v zemích anglického jazyka naprosto neznámé a o čemž nechceme ani my v budoucnosti nic slyšet, právě tak jako o pruských zemských a vládních radech.“⁴⁾

Engels, mluví-li o samosprávě v souvislosti s otázkou příští organizace politické moci proletariátu, dospívá k závěru, který V. I. Lenin výstižně vyjadřuje v poznámce k výše zmíněnému dopisu Engelse Kautskému slovy: „Teoreticky zvlášť NB spojení diktatury proletariátu s co nejúplnější místní samosprávou.“⁵⁾

Učiníme-li stručné závěry výše uvedeného, je zřejmé, že samospráva o níž mluví, je realizovatelná pouze za předpokladu dobytí politické moci proletariátem, rozbitím, zničením státního stroje a jeho nahrazení novým. Toho státního stroje, jehož hlavní pilíře tvoří byrokracie a stálá armáda.

Jde o samosprávu realizovatelnou v demokratické republice, která jak poznamenává Engels „...je dokonce specifickou formou pro diktaturu proletariátu, jak již ukázala velké francouzské revoluce“.⁶⁾ A předpokládá mimo jiné „...soustředění veškeré politické moci v rukou zástupců lidu“.⁷⁾ Tedy samosprávu, kterou nevymýšleli, ale jejíž představu si vytvářeli na základě zkušeností Komuny a rovněž zkušeností samosprávy realizované v podmínkách neexistence dozoru a poručnickování státu shora, tj. v podmínkách, kdy samospráva nehraje roli politické konkurence státní moci.

2. V. I. LENIN A IDEA SOVĚTŮ

Uvedená, stručná a v mnohém i jednostranná — především na problémy samosprávy — zaměřená rekapitulace názorů K. Marxe a B. Engelse, sle-

³⁾ Tamtéž, str. 541.

⁴⁾ Marx—Engels, Kritika programů, str. 106.

⁵⁾ V. I. Lenin, Marxismus o státu, str. 49.

⁶⁾ Marx—Engels, Kritika programů, str. 105.

⁷⁾ Tamtéž, str. 105.

dovala jako jeden z hlavních cílů zachytit některé styčné body Leninem dále propracovaného učení o proletářské moci a v jeho rámci pak i problému samosprávy. Na jiném místě byla již zmínka o tom, že sám termín samospráva ve spojení s úkoly proletariátu v revoluci a budování nové politické moci se v díle V. I. Lenina vyskytuje ojediněle. Lze to vysvětlit pravděpodobně několika okolnostmi. Předně charakterem jednoho z jeho základních děl „Státu a revoluce“, v němž mimo jiné analyzuje teoretický odkaz Marxe a Engelse s cílem jeho obrany před komolením, kterému ze souvislosti vytržené odkazy na samosprávu mohly, byť i jen částečně nahrávat. Vedle teoretického zaměření je práce Stát a revoluce orientována do budoucnosti, k úkolům revoluce v Rusku, kde z oblasti teorie se dostává celá problematika vztahu proletariátu k buržoaznímu státu a jeho nahrazení novou státní mocí do oblasti politické revoluční praxe. Konečně nemohl zde nesehrát svou roli i fakt objevení sovětů jako zárodků a posléze i základů nové revoluční moci.

Nebude na škodu právě v souvislosti s ideou sovětů citovat již zmíněnou poznámku V. I. Lenina k Engelsovu dopisu Kautskému z 29. června 1891. V. I. Lenin zde vedle závěru o spojení diktatury proletariátu s co nejúplnější místní samosprávou píše: „Buržoazie převzala od feudální — absolutní monarchie »úřednicko-vojenský« státní stroj a zdokonalila jej. Oporunisté (zejména v letech 1914—1917) do něho vrostli (imperialismus jako epocha ve vyspělých zemích jej vůbec nesmírně posílil). Úkol proletářské revoluce: »z e r b r e c h e n«, rozbít tento stroj, nahradit jej co nejúplnější samosprávou dole, na jednotlivých místech, a p ř í m o u mocí ozbrojeného proletariátu, jeho diktaturou, nahoře.

Čím spojit, sjednotit obce? Ničím, říkají anarchisté (α). Byrokracií a vojenskou kastou, říká (a provádí) buržoazie (β). Svazkem, organizací ozbrojených dělníků (»s o v ě t y d ě l n í c k ý c h z á s t u p c ů«!) říká marxismus (γ). (α) = »zrušení« státu; (β) = zvěčnění (přesněji: obhajoba) státu; (γ) = revoluční využití státu (diktatura proletariátu; rozbít starý stroj; potlačit odpor buržoazie; spojit a sjednotit plně demokratické obce ozbrojeným, centralizovaným proletariátem) pro p ř e c h o d ke zrušení tříd, ke k o m u n i s m u, který povede k o d u m í r á n í s t á t u.

Ad (α) — apoliticismus; ad (γ) — účast na politickém boji p r o přípravu k revolučnímu využití státu.“⁸⁾

Vznik sovětů, jejich zkušenost v první i druhé revoluci, které umožnily V. I. Leninovi formulovat pozdější závěr o sovětské formě diktatury proletariátu, staví hned od počátku otázku samosprávy do jiné roviny, než v jaké ji viděli a koneckonců mohli vidět Marx a Engels. Ve svých závěrech byli — neměli-li propadnout více či méně od života odtrženému projektování a konstruování modelů příštího politického uspořádání — inspirováni, ale i svazováni do té doby existující zkušeností dělnického hnutí, zvláště pak zkušeností Komuny. V. I. Lenin může teoreticky a později i prakticky rozvíjet jimi naznačená teoretická východiska. Z hle-

⁸⁾ V. I. Lenin, Marxismus o státu, str. 49 a 51.

diska postoje V. I. Lenina k problematice samosprávy, pomineme-li jiné souvislosti, zdá se být nejdůležitější, že myšlenku samosprávy nejen neodmítá, ale právě naopak — dále ji dopracovává teoreticky, vycházejí ovšem již z existence a zkušeností sovětů. Svědčí o tom nejlépe odpověď na otázku, kterou si klade — otázku o úkolech proletariátu v revoluci — na kterou odpovídá — rozbít starý státní stroj a „nahradit jej co nejúplněji samosprávou dole, na jednotlivých místech, a p ř í m o u mocí ozbrojeného proletariátu, jeho diktaturou, nahoře“.

Tento první a v pořadí úkolů proletářské revoluce nejdůležitější závěr, dopracovává dále a zodpovídá i další otázku — čím spojit, sjednotit obce? — „Svazkem, organizací ozbrojených dělníků (»s o v ě t y d ě l n í c k ý c h z á s t u p c ů«!)...“

Myšlenka sovětů zde dostává daleko konkrétnější tvary i smysl, zejména v poznání možnosti a nutnosti „spojit a sjednotit plně demokratické obce ozbrojeným, centralizovaným proletariátem“, reprezentovaným sověty dělnických zástupců. V. I. Lenin při tom stále vychází z toho, co bychom mohli podmíněně označit za jistý dualismus — na jedné straně idea sovětů, v nichž vidí onen sjednocující element, který spojuje „plně demokratické obce“ a současně dotváří přímou moc ozbrojeného proletariátu, „jeho diktaturu, nahoře“. Na druhé straně ještě stále nepřekonaná a nepopřená myšlenka o demokratické, parlamentní republice jako „specifické formě pro diktaturu proletariátu“.

Časový úsek mezi dokončením díla „Marxismus o státu“, tj. únorem 1917 a známými „Dubnovými tezemi“ přednesenými počátkem dubna 1917 je neveliký. V revoluční době naplněné událostmi a nepředvídanými zvraty i rychlým dozráváním léta narůstajících problémů a odpovědí na ně, vydal však za několik let. V „Dubnových tezích“ V. I. Lenin poprvé formuluje myšlenku, která z hlediska příštích úkolů revoluce patří mezi nej-revolučnější. „Nikoli parlamentní republika — návrat k ní od Sovětů dělnických zástupců by byl krokem zpět — nýbrž republika Sovětů dělníků, zemědělských dělníků a rolníků v celé zemi, od zdola až nahoru.

Odstranění policie, armády a byrokracie.

Platy všech úředníků, kteří budou volitelní a kdykoliv sesaditelní, nevyšší než průměrná mzda kvalifikovaného dělníka.“⁹⁾

V souvislosti s tímto Leninovým závěrem se nutně naskýtá otázka — znamená závěr o republice „Sovětů dělníků, zemědělských dělníků a rolníků v celé zemi, od zdola až nahoru“ upuštění od myšlenky samosprávy? V jednom směru je odpověď zcela jednoznačná — ano, znamená upuštění od myšlenky samosprávy kombinované či završené parlamentní republikou. Znamená tedy rozchod či upuštění od těch představ, které měl Engels (jak je vyjádřil v zmíněném dopisu Kautskému).

Domnívám se však, že teprve pozdější vývoj sovětů, jehož podstata by se ve velké stručnosti dala vyjádřit jako přeměna sovětů z bojové organizace či organizace boje o moc v státní organizaci, v orgány státní moci,

⁹⁾ V. I. Lenin, Vybrané spisy 2, str. 12.

přináší v tomto směru vyjasnění, které ovšem teoreticky bylo — byť i nepřímě — obsaženo např. v díle V. I. Lenina „Stát a revoluce“. Lenin zde píše:

„Dříve se otázka stavěla takto: aby proletariát dosáhl svého osvobození, musí svrhnout buržoazii, vydobýt politickou moc a nastolit svou revoluční diktaturu.

Nyní se otázka staví poněkud jinak: přechod od kapitalistické společnosti, rozvíjející se ke komunismu, ke komunistické společnosti, je nemožný bez »politického přechodného období«, jehož státem může být toliko revoluční diktatura proletariátu.“ A dále pokračuje: „Za přechodu od kapitalismu ke komunismu je potlačování ještě nutností, je to však již potlačování menšiny vykořisťovatelů většinou vykořisťovaných. Zvláštní aparát, zvláštní mašinerie k potlačování, »stát«, je ještě nezbytný, je to však již přechodný stát, není to již stát ve vlastním smyslu, neboť potlačování menšiny vykořisťovatelů většinou v čerejší ch námezdních otroků je úkol poměrně snadný, prostý a přirozený, ... A toto potlačování je možno sloučit s rozšířením demokracie na tak převážnou většinu obyvatelstva, že počíná mizet potřeba zvláštní mašinerie k potlačování. Vykořisťovatelé nejsou přirozeně s to potlačit lid bez velmi složité mašinerie sloužící k provádění tohoto úkolu, lid však může potlačit vykořisťovatele i velmi jednoduchou »mašinerií«, téměř bez »mašinerie«, bez zvláštního aparátu, pouhou organizací ozbrojených mas (typu sovětů dělnických a vojenských zástupců, jak předběžně poznamenáváme).“¹⁰⁾

Problém samosprávy jako formy svého druhu přeměny státu ve vlastním smyslu slova ve stát již nikoli ve vlastním smyslu slova v Leninově díle nezaniká, či není odmítnut, jen pod tlakem politickovojeenské reality je viděn v širší, politické a nikoli jen ryze teoretické oblasti. Vedle pojetí samosprávy jako svého druhu nepolitické správy, popření či překonání správy uskutečňované státem, má tento pojem ještě svůj druhý, lze říci bezprostřednější význam — a to likvidace protikladu mezi státním a samosprávným, poručníkování státu, jeho vojenskobyrokratické mašinerie nad místním, podřizování tohoto místního jednoznačně a bezvýhradně státnímu. Zde si myšlenka samosprávy — ovšem samosprávy sovětů a sovětské samosprávy — zachovala platnost, byť se i s termínem samospráva v dobových termínech setkáváme stále méně. Bylo to víc jako přirozené v podmínkách, kdy po Říjnové revoluci na krátkou dobu ještě zůstaly zachovány a fungují i orgány staré, buržoazní samosprávy. Nemělo-li docházet k matení veřejnosti, v revolučních dobách zvláště nebezpečném při zafixování představy termínu, pojmu samospráva v myšlení lidí v duchu její buržoazně demokratické tradice, hlavně pak neměl-li být boj o přechod moci do rukou sovětů sváděn na zcestí — bylo zcela přirozené a nutné, že se tento termín nepoužívá, či používá jen výjimečně.

Vedle tohoto, lze říci dobově podmíněného důvodu, proč se postupně

¹⁰⁾ Tamtéž, str. 185 a 188—189.

upouští od použití termínu samospráva, existuje důvod další, rozhodující. Spočívá v tom, že sama idea i realita sovětů již v prvních měsících „triumfálního pochodu sovětské moci“ dává samosprávnému pojetí sovětů nový obsah. V. I. Lenin v polemice proti Kautskému o tom píše: „Ale Kautského úvaha, kterou jsem zde nezkráceně uvedl, je jádrem celé otázky sovětů. Jádro této otázky tkví právě v tom, zda Sověty mají usilovat, aby se staly státními organizacemi (bolševici v dubnu 1917 razili heslo: »všechnu moc sovětům!«, a také na konferenci bolševické strany v témže dubnu 1917 prohlásili, že se nespokojují s buržoazní parlamentní republikou, nýbrž požadují dělnicko-rolnickou republiku typu Komuny nebo typu Sovětů) — nebo o to usilovat nemají, nýbrž mají zůstat »bojovými organizacemi« jedné »třídy« (jak se vyjadřoval Martov, zastíraje pěkně svým zbožným přáním fakt, že Sověty, dokud byly vedeny menševiky, byly nástrojem, kterým si buržoazie podřizovala dělnictvo).“¹¹⁾

Na dalším místě této polemiky V. I. Lenin dodává: „Myšlenka, že Sověty jsou nezbytné jako bojová organizace, že se však nesmí přeměňovat v státní organizace, je z hlediska praktické politiky ještě nekonečně nesmyslnější než teoreticky... V době revoluce, kdy politický život je v plném varu, dospěje taková organizace jako Sověty, zahrnující všechny dělníky všech průmyslových odvětví, dále všechny vojáky a všechno pracující a chudé venkovské obyvatelstvo — dospěje taková organizace sama sebou, v průběhu boje, prostou »logikou« náporu a obrany nevyhnutelně k tomu, že vyžene otázku na ostří nože. Pokus zaujmout stanovisko středu, »smířit« proletariát s buržoazií, je tupohlavost a uboze zkrachuje: ... Radit Sovětům: bojujte, ale samy nepřejímejte veškerou státní moc, nechtějte se stát státními organizacemi, znamená hlásat spolupráci tříd a »sociální mír« proletariátu s buržoazií.“¹²⁾

Vedle otázky logických důsledků boje sovětů o moc, který může skončit jen jejich vítězstvím a tedy i přeměnou v orgány státní anebo ustrnutím na půl cesty, tedy porážkou a jejich přeměnou v bezmocné přívěsky státní moci jiné třídní podstaty — tedy procesu, jehož sověty v předříjnovém období rovněž nezůstaly ušetřeny — stojí za povšimnutí důraz, který V. I. Lenin klade v jedné z poznámek v této polemice: „... nejbezbolestnější přechod k socialismu je možný jen tehdy, je-li veškerá chudina do jednoho zorganizována (Sověty) a podporuje-li takovou organizaci centrum státní moci (proletariátu).“¹³⁾

Samospráva, bereme-li význam tohoto slova jako správa lidmi samými, tj. bez zprostředkující role jiného než jejich, tj. lidí, vlastního samosprávného orgánu, je reálná za předpokladu „zorganizování všech“. Ovšem dosáhnout tohoto „stupně samosprávného zorganizování“ nelze v podmínkách, kdy společnost je třídně rozdělena na straně jedné. Na straně

¹¹⁾ Tamtéž, str. 263.

¹²⁾ Tamtéž, str. 366.

¹³⁾ Tamtéž, str. 367.

druhé, kdy ani proletariát v důsledku různých podmínek neuskutečňuje správu státu jako celek, ale nutně prostřednictvím svých nejvyspělejších představitelů. A to pomíjíme mezinárodní souvislosti budování socialismu, či přesněji souvislosti boje o holou existenci nové moci v podmínkách po Říjnové revoluci.

Dobová literatura pokoušela se teoretický praktickopolitický problém řešit různě. Za nejtypičtější příklad může sloužit následující citát, podle něhož sovětská samospráva „... je všeobjímající formou státní moci typu Pařížské komuny a samotná existence Komuny vedla k místní samosprávě jako k něčemu samozřejmému, ale ne již ve smyslu protiváhy státní moci. Sovět je s o u č a s n ě b o j o v ý m š t á b e m, který řídí vydobytí moci a obranu, i samotnou státní mocí a místní samosprávou. Tato zásadní odlišnost sovětů, spočívající v jejich podstatě jako orgánů proletářské diktatury, vedla k tomu, že od prvních dní Říjnové revoluce byly sověty pevnou mocí, která úplně dokonale uskutečňovala jednotu správy a iniciativy širokých mas dělníků a rolníků“. A dále autor pokračuje: „... veškerá státní moc vcelku se stala samosprávou a místní samospráva se stala státní mocí. Říjnová revoluce a sovětský systém vyřešily tuto otázku (tj. otázku místní správy a vzájemných vztahů s orgány státní moci, otázku centralizace — K. O.) tím, že sjednotila tyto dva pojmy a vytvořila jednotné a mohutné orgány masové samosprávné moci — sověty dělnických, vojenských a rolnických zástupců.“¹⁴⁾

Zde se ovšem setkáváme s pojetím samosprávy, které není zcela adekvátní pojetí Marxovu — s pojetím, které problém samosprávy chápe: a) v rovině politické jako problém likvidace protikladů samosprávy a správy státní, tj. sjednocení samosprávného i státního na půdě jednoho orgánu; b) v rovině organizační, jako výstavbu těchto orgánů zdola nahoru, od nejnižších článků až po nejvyšší; c) jako organizačně politické sjednocení všech článků systému sovětů na základě demokratického centralismu, který jak zdůrazňoval V. I. Lenin „... nevylučuje tak širokou místní samosprávu, která při dobrovolné obhajově jednoty státu »komunami« a oblastmi odstraňuje bezpodmínečně jakýkoli byrokratismus a jakékoli »poroučení« shora“.¹⁵⁾

Přeměna sovětů z orgánů boje o moc v orgány nové moci a v její jediné představitele praktickopoliticky znamená, že masová třídní organizace proletariátu, rolníků a vojáků se stává orgánem státní moci. Pomineme-li pozdější vývoj sovětů, zejména v souvislosti s přechodem sovětského státu do druhé fáze jeho vývoje, rysují se v této jejich povaze pozdější zárodky vnitřního sváru povahy sovětů s možností realizovat samosprávu. Řečeno z jiné strany — sověty mohou být orgány nové revoluční moci pouze proto, že jako třídní masová organizace zahrnují „všechny dělníky všech

¹⁴⁾ Citováno podle práce „Miestne soviety v rokoch od víťaznej Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie do počiatku prechodu k mierovej obnove hospodárstva“, str. 42—43.

¹⁵⁾ V. I. Lenin, Vybrané spisy 2, str. 177.

průmyslových odvětví, dále všechny vojáky a všecko pracující a chudé venkovské obyvatelstvo“, že jsou tedy samosprávnými orgány těchto tříd, které správu státu jejich prostřednictvím uskutečňují.

Třídní základ sovětů podléhá však v důsledku občanské války a zahraniční vojenské intervence značným změnám, které na prvním místě přivodily to, co V. I. Lenin charakterizoval jako rozklad proletariátu, který jako proletariát přestal existovat. Tuhá a v podmínkách válečného ničení nezbytná centralizace přivodila i pokles role sovětů, jejichž činnost nahrazují různé mimořádné orgány. V důsledku těchto a jiných okolností doznávají i původní představy, zčásti realizované v období revolučního rozmachu po Říjnové revoluci, značné korektury, jak to vyžaduje situace, kdy se fakticky musí začínat znovu, od základu.

Platí-li, že sověty mohou být orgány nové státní moci pouze proto, že jsou třídní masovou organizací pracujících — platí stejně, že jsou reálné pro další osudy revoluce natolik, nakolik tuto svou povahu masové organizace budou dále rozvíjet a prohlubovat. To tvoří podstatný obsah činnosti sovětů v dalších letech socialistického budování.

3. SOVĚTY A NĚKTERÉ OTÁZKY PRAXE SOVĚTSKÉ VÝSTAVBY V PRVNÍCH LETECH SOVĚTSKÉ MOCI

Přizpůsobování a zpřesňování původních představ o sovětech bylo v rozhodující míře ovlivněno revoluční praxí. Grandiózní teoretický projekt, jakým bezesporu je Leninova teze o republice Sovětů, je dotvářen na základě zobecňování praxe miliónů vtažených do revolučního hnutí. V průběhu prvních let je tak prakticky i teoreticky řešena řada otázek, které měly vliv na pozdější tvářnost sovětů, jejich organizačně politickou výstavbu i zásady práce. Z hlediska výše nadhozených otázek mají ovšem zvláštní, byť i časově omezený význam otázky, v nichž se promítá řešení vztahu sovětů k orgánům staré buržoazní samosprávy. Zde je možno hledat zdroje nechuti, či přesněji odmítnutí používat v souvislosti se sověty termínu samospráva.

Od prvních měsíců existence sovětů lze v protibolševickém táboře sledovat tendenci degradovat sověty v orgány na způsob staré samosprávy. Tyto pokusy nekončí koneckonců ani po vítězství Říjnové revoluce. V době vypracovávání první sovětské ústavy byly činěny pokusy, ať již vědomě, či z neschopnosti pochopit novou realitu, zejména možnost budovat stát bez byrokratickodohližitelského aparátu nad nižšími orgány, které směřovaly k orientování sovětů v duchu praxe i právní úpravy staré buržoazní samosprávy.

Jak tvrdošíjně se představy o staré samosprávě udržovaly a jak stále a stále jsou podsouvány i sovětům, ukazují i poválečné roky obnovy, kdy s politikou „oživení sovětů“ jsou činěny pokusy omezovat roli sovětů na okrajové záležitosti. Děje se tak hlavně po dvou liniích. Jednak linií centralizace některých sfér činnosti socialistického státu pouze u ústřed-

ních orgánů. Jednak po linii oslabování finančně materiální základny sovětů, které se dostávají do nezáviděníhodné situace „spotřebního“ hospodářství na účet celostátních prostředků a bez možností rozšiřovat zdroje vlastní.

Za nejpodstatnější otázku, která se ve vztahu sovětů k orgánům staré samosprávy řešila, lze ovšem považovat problém spojený s charakterem sovětů jako orgánů netoliko politických v tom úzkém smyslu slova jak vyplýval z charakteru doby a hlavního úkolu — přeměny sovětů v orgány politické moci. Vedle skutečnosti, že po Říjnové revoluci kratší dobu existovala dohoda, blok bolševiků s „levými“ esery, jejichž postoje k staré samosprávě se v důsledku toho musely respektovat, působil zde i druhý moment — celková, perspektivní nevyjasněnost sovětů.

Rozhodující těžiště činnosti sovětů bylo v prvních měsících v oblasti boje o politickou moc, o její upevnění. To spolu s nejasnostmi z předchozí etapy revoluce vedlo ke krátkodobé „koexistenci“ sovětů i samosprávných orgánů, zhruba na principu vyjádřeném v jednom z svolání této doby: „Sověť jako politická a revoluční organizace dělníků, vojáků a rolníků, má za úlohu vedení politického života ve městě a újezdě. Městská дума a zemský výbor jsou zřízeny nikoli pro politiku, ale pro řízení městského a újezdního hospodářství.“¹⁶⁾

Politický boj, včetně snah starých buržoazních samosprávných orgánů o oslabení pozic sovětů, musel dříve nebo později přivést sověty k řešení otázky nejen politické, ale i hospodářské moci, tj. netoliko k likvidování soukromého vlastnictví apod., ale podřizování si všech stránek života v okruhu jejich působnosti a tedy i otázek vytváření vlastní finančně materiální základny. Z hlediska teoretického i praktického jde o velmi důležitý moment. Následující léta válečného komunismu ztížily a někdy přímo znemožnily rozvinutí této oblasti činnosti sovětů.

Jinak řečeno — politická moc sovětů musela spočívat i na odpovídající a dostatečně pevném ekonomickém základu, bez něhož sověty nemohly zvláště v pozdějších letech plnit své úkoly politické. Byl to i logický důsledek přeměny státní moci z příživnického aparátu, stojícího nad výrobním procesem, na organizaci, která přímo vykonává funkce řízení hospodářství země.¹⁷⁾

Problém materiálně finanční základny sovětů má přitom několik souvislostí. Bezprostřední politická souvislost vyplývá ze vztahu politického a ekonomického, tj. nemožnost uskutečnění přeměny dovést k důslednému konci a zabezpečit revoluci, nebude-li řešena otázka nejen politického, ale i ekonomického panství. Moment, který zvláště vystupuje do popředí poté, co se centrum boje o upevnění nové moci přesouvá stále výrazněji do oblasti ekonomické.

Z uvedené souvislosti nutně vyplývá, že sověty jsou reálné „podřídí-li

¹⁶⁾ Viz „Soviety v Oktjabre“, str. 247.

¹⁷⁾ Viz KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, I., str. 369.

si všechny stránky života v obvodu své působnosti“ a bude-li v sovětech organicky spojeno místní a celostátní, nebo obrazněji řečeno — samosprávné (ve smyslu místního) a celostátní. Řečeno slovy V. I. Lenina: „... demokratický centralismus naprosto nevylučuje autonomii a federaci, tak naprosto nevylučuje, nýbrž naopak předpokládá nejúplnější svobodu různých krajů a dokonce i různých obcí státu při vypracování rozličných forem státního, veřejného a hospodářského života. Nic není chybnějšího než směšovat demokratický centralismus s byrokratismem a šablonovitostí.“¹⁸⁾

Politické v místním se přesouvá postupně do dvou oblastí. Do oblasti přechodu „... od hlavního úkolu, tj. od úkolu přesvědčit lid a vojensky potlačit vykořisťovatele, k hlavnímu úkolu — s p r a v o v a t“.¹⁹⁾ Dále do oblasti rozvoje nového demokratismu k úkolu vést „... k samostatné účasti ve správě státu, milióny a desetimilióny pracujících a vykořisťovaných lidí, kteří se na vlastních zkušenostech učí vidět v ukázněném a uvědoměném předvoji proletariátu svého nejspolehlivějšího vůdce“.²⁰⁾

Nové úkoly, jejichž složitost nebylo možno ani zčásti předvídat, vynucují si i nové pohledy na funkci, úkoly a organizaci sovětů. V jejich práci — přeskočíme-li mimořádné období občanské vojny a intervence — vystupují do popředí potřeby organizovat správu a organizovat „... nejhlubší hospodářské základy života mnoha desetimiliónů lidí“. To vše, spolu se složitou situací, přivodilo stav, který si vyžádal jisté kompromisy a „odchýlení od zásad Pařížské komuny a každé proletářské moci ...“. Znamenal i „... krok zpět naší socialistické, sovětské, státní moci, ...“ ovšem bez zřeknutí se těch dlouhodobých cílů, které revoluce sledovala.²¹⁾

¹⁸⁾ V. I. Lenin, Spisy 27, str. 202.

¹⁹⁾ V. I. Lenin, Vybrané spisy 2, str. 298.

²⁰⁾ Tamtéž, str. 315.

²¹⁾ Tamtéž, str. 303.

О некоторых взглядах В. И. Ленина о роли и положении Советов

РЕЗЮМЕ

Возникновение и уточнение представлений о будущей организации политической власти пролетариата после победы революции составляет один из важнейших разделов в марксистско-ленинской теории. Процесс развития, которым прошли эти взгляды, очень интересный (в частности, с точки зрения теоретического наследия) не только со стороны подхода к проблеме и полемики против разных немарксистских концепций, но в особенности постоянным сопоставлением теоретических выводов с практическим опытом революционного рабочего движения.

Открытием советов, этой „наконец, найденной формой“ организации пролетарской революционной власти, кончается важный раздел как теоретического познания, так и практического применения революционной теории в первой социалистической стране мира. Ответ на вопрос, как будет выглядеть, как будет организована, как будет действовать пролетарская революционная власть, приобретает после победы Великой Октябрьской революции совершенно иной характер.

Поэтому может казаться, что возвращение к вопросам, которые были положены революционным рабочим движением до победы первой социалистической революции и к ответам, которые на положенные вопросы оно находило, что это возвращение, хотя его нельзя считать лишним, не является актуальным. Однако, существует не одна проблема, для которой революция открыла возможности для ее решения, пусть в короткой или долгой перспективе и для которой хотя бы в плоскости теоретических выводов нужно было искать ответ еще до революции. Существенным вопросом такого рода является вопрос о самоуправлении в будущей пролетарской власти.

Эту проблему можно рассматривать с разных точек зрения. Автор статьи пытается постичь историю этой проблемы, в частности в плоскости теоретической разработки концепции советов и сравнить эту концепцию с практикой советского строительства и соответствующих этому изменений согласно накопленному опыту, в особенности, учитывая заветы Ленина.